

УДК 347.73

Галина Россіхіна,*докт. юрид. наук, професор юридичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

СПЕЦИФІКА МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІЗНАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВО-ПРАВОВИХ НОРМ

У статті проаналізовані норми чинного фінансового та податкового законодавства, особливості методологічних засобів пізнання застосування фінансово-правових норм. У роботі автор досліджує акти застосування норм фінансового права, виявляє їхні особливості.

Ключові слова: фінансово-правові норми, особливості фінансово-правових норм, застосування норм фінансового права, методологічне пізнання, методи наукового пошуку.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку держави, на жаль, склалася досить складна соціально-політична ситуація, а наявність проблем диктує потребу їх правового регулювання і вирішення, негайних і результативних дій. Ідея теоретичних спорів про методи дослідження, принципи та перетворення фінансово-правового середовища на перший погляд здаються не важливими. Однак успіх дій суб'єктів владної діяльності під час вирішення практичних завдань залежить саме від ступеню та розробленості методологічних передумов. Саме від критичного переосмислення багатьох стереотипів, що склалися в юридичній науці та юридичній практиці, більшою мірою залежить і застосування норм фінансового права.

Метою статті є виявлення особливостей методологічних засобів пізнання застосування норм фінансового права.

Стан дослідженості проблеми. У своїх працях С.С. Алексєєв справедливо підкреслює, що теоретичні положення, які мають загальне методологічне значення, виводять дослідника на вихідні позиції при вирішенні даних питань, дозволяють випрацювати ці рішення на базі строгих світоглядних, філософських начал. Метод грає ключову роль – роль компаса, який дає можливість орієнтуватися в фактах дійсності, визначати загальну стратегію дослідження [1, с. 15]. З приводу цього дуже важливим стає питання щодо певного матеріалу, з якого особа створює відповідний образ, що передує застосуванню норми фінансового права. Виходячи з вищевказаного, має сенс зосередити увагу саме на наукових пізнаннях про об'єкт фінансово-правового регулювання, можливості та характер процесу правозастосування.

Результати. Різноманітні інтерпретації в розумінні та поясненні явищ соціальної та правової дійсності, низький рівень ефективності правового регулювання можна пояснити невідповідністю методології тлумачення, що застосовується, і вирішення соціальних проблем їх змісту. При цьому остання є досить багатшою, глибшою, різноманітнішою, ніж ті пізнавальні

методики і засоби, що використовуються. Усе це справило свій вплив саме на розвиток засобів пізнання діяльності щодо застосування норм фінансового права.

Як справедливо підкреслює Д.А. Керимов, під методологію слід розуміти концептуальну єдність ряду компонентів. Вона не є локальною дисципліною, яка існує ізольовано від усього комплексу наук, а внутрішньо іманентна всій науці загалом і кожній її окремій галузі. Саме в силу такої універсальності, що розуміється, методологія є всезагальним науковим керівництвом до дії, що складає базис всієї системи знань, пізнавальний стрижень будь-якої галузі науки [4, с. 95].

Таким чином, підкреслює автор, методологія поділяється на дві органічні між собою пов'язані та взаємодіючі частини: загальну методологію і методологію галузевих наук, у тому числі правову методологію, яка розробляється головним чином філософією права [4, с. 95].

У розвитку науки будь-який етап пов'язаний із подальшим зростанням значення методологічного порядку. Деякі автори вказують на певні недоліки методологічного підходу до розуміння предмета фінансового права. Так, О. І. Худяков звертає увагу, що, по-перше, в предмет фінансового права включаються і ті фінансово-економічні відносини, які регулюються договірним методом і вважаються на сучасному етапі, відносинами цивільного права. По-друге, предметом цієї галузі є відносини, пов'язані лише з тими фондами, які мають державну форму власності, а по-третє, із визначення виключаються відносини, що виникають в процесі використання грошових фондів [10, с. 99-100]. Досить помітними є ознаки методологічної еволюції дослідження окремих інститутів і усього фінансового права. Наприклад, Д.В. Вінницький вважає, що фінансове право, маючи ознаки комплексного утворення, виступає водночас як надгалузєва система, що закликана забезпечити ефективну взаємодію і координацію самостійних основних галузей права (податкового і бюджетного), що ним охоплюються, і такого інституту, як правове

регулювання основ грошового обігу (емісійне право) [2, с. 85-86].

Зміст фінансово-правового регулювання передбачає упорядкування однорідних суспільних відносин, які охоплюють формування, розподіл та використання публічних коштів і контроль за цим; охорону прав та інтересів всіх учасників фінансово-правових відносин, а також стимулювання розвитку суспільних відносин, у яких заінтересовані всі учасники та які найбільш повно відображають ефективний та раціональний розвиток цієї сфери суспільних відносин. Характер правових вимог у нормативно-правових актах дає змогу виділити чотири основні форми реалізації норм фінансового права: дотримання, використання, виконання і застосування.

1. Під **дотриманням** фінансово-правових норм права слід розуміти непорушення встановлених заборон, тобто це така форма реалізації фінансово-правових норм, за якою суб'єкти фінансового права утримуються від заборонених фінансових правом дій. Як правило, через дотримання втілюються на практиці заборонні норми. Багато актів застосування норм фінансового права передбачають дотримання як спосіб їх реалізації, особливо акти, що містять приписи заборонного характеру, вони безпосередньо спонукають адресата до утримання від здійснення певних дій.

Наведемо декілька прикладів. Так, суб'єктам заборонено здійснювати валютні операції без придбання ліцензій Національного банку України. Тож ця установа видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю в Україні» [7]. Згідно зі ст. 85.5 Податкового кодексу України контролюючим органам при проведенні перевірок забороняється вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських, бухгалтерських та інших документів, за винятком випадків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством [5]. Окрім цього через дотримання реалізується норма, яка міститься в ст. 44.1 Податкового кодексу України: вона забороняє платникам податків формувати показники податкової звітності, митних декларацій на підставі даних, не підтверджених первинними документами, регістрами бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів, ведення яких передбачено чинним законодавством [5].

2. Під **виконанням** фінансово-правових норм слід розуміти активне дотримання приписів зазначених норм. Як, правило через цю форму реалізуються зобов'язувальні норми. У фінансовому праві більшість норм є зобов'язувальними, тому що завжди існує заінтересованість держави у фінансовому забезпеченні своєї діяльності. Сутність виконання полягає у свідомому й активному дотриманні фінансових приписів. Так, через виконання реалізується норма ст. 64.5 Податкового кодексу

України, яка зобов'язує постійні представництва нерезидентів та відокремлені підрозділи іноземних юридичних осіб звернутися протягом 10 календарних днів з дня їх державної реєстрації (акредитації, легалізації) в установленому порядку або до початку провадження господарської діяльності, якщо така реєстрація не є обов'язковою згідно із законодавством, до органів державної податкової служби за своїм місцезнаходженням [5]. Реалізація цієї норми виявляється в активних і цілеспрямованих діях зобов'язаного суб'єкта, який у встановлені строки повинен звернутися до податкових органів із заявою про постановку на облік. Бездіяльність платника податків кваліфікується як правопорушення.

Таким чином, виходячи із знань про характер фінансово-правових норм, зобов'язувальний метод регулювання фінансових правовідносин, можна зробити висновок, що виконання є головним методом реалізації правових норм для зобов'язаних осіб. Через виконання реалізується норма ст. 200.21 Податкового кодексу України, згідно з якою в разі невідповідності за висновком контролюючого органу платника податку визначеним критеріям контролюючий орган зобов'язаний протягом 17 календарних днів після граничного терміну подачі звітності направити платнику податку рішення про таку невідповідність та надати детальні пояснення і розрахунки за критеріями, значення яких не дотримано. Відповідне рішення може бути оскаржене платником податку у встановленому порядку. Якщо контролюючий орган у встановлений термін не надіслав платнику податку зазначеного рішення, вважається, що такий платник відповідає критеріям, що визначені нормами податкового законодавства [5].

Отже, під виконанням і дотриманням норм фінансового права можна розуміти підпорядкування поведінки суб'єкта права звернених до нього фінансово-правових вимог. Це або дії суб'єктів права щодо здійснення звернених до них зобов'язувальних, уповноважувальних фінансово-правових норм або утримання від дій, що заборонені нормами фінансового права. Треба зазначити, що дії, спрямовані на виконання норм фінансового права, за своїм конкретним змістом досить різні, тому що існує певна відмінність конкретного змісту норм фінансового права. Причому деякі із цих дій мають юридичний характер, а інші не мають такої якості. Як правило, виконання зобов'язувальних і уповноважувальних норм пов'язане з необхідністю здійснення юридичних дій. Наприклад, виконання норми, що зобов'язує своєчасно й у повному обсязі сплачувати податки, передбачає здійснення юридичних дій (надання документів щодо податкового обліку і податкової звітності). Без цього неможливе також виконання норми, яка зобов'язує платників податків стати на податковий облік в органах державної податкової служби. Здійснення юридичних дій для свого виконання потребують і норми фінансового права, що уповноважують громадян на оскарження незаконних дій і актів контролюючих органів та їх посадових осіб. Звернен-

на платника податків до контролюючих органів (в письмовій формі) у всіх випадках становить юридичну дію, тому що воно передбачено нормою права і породжує конкретні правові відносини між платником податків і даним контролюючим органом. Треба зазначити, що юридичні дії, спрямовані на виконання норм фінансового права, у всіх випадках повинні мати правомірний характер.

Треба відзначити, що виконання зобов'язувальних і уповноважувальних фінансово-правових норм передбачає здійснення юридичних і неюридичних дій, а заборонних – не потребує здійснення будь-яких дій взагалі, як юридичних, так і неюридичних. Наприклад, Податковий кодекс України містить заборонні норми фінансового (податкового) права та санкції за їх порушення. Виконання зазначених норм можливе лише шляхом утримання від здійснення вказаних в них дій, зокрема, ст. 21 цього Кодексу передбачено норму, яка забороняє посадовим особам контролюючих органів розголошувати інформацію з обмеженим доступом, що одержується, використовується, зберігається під час реалізації функцій, покладених на контролюючі органи [5].

Реалізація цієї норми полягає в утриманні контролюючих органів від дій, що можуть спричинити будь-який збиток підконтрольним суб'єктам. Інші дії будуть вважатися порушенням вказаної податкової норми. Таким чином, можна зробити висновок, що зобов'язувальні й уповноважувальні норми фінансового права виконуються за допомогою юридичних і неюридичних правомірних дій суб'єктів права, а заборонні норми фінансового права – за допомогою утримання від дій, що є для них забороненими. Зауважимо, що виконання багатьох зобов'язувальних та уповноважувальних норм фінансового права служить умовою виконання норм інших галузей права і, навпаки, виконання багатьох норм фінансового права неможливе без виконання норм інших галузей права. У цьому виявляється тісний взаємозв'язок галузей права в регульованні суспільних відносин. Як приклад можна навести норми Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», який поєднує в собі поняття та категорії, властиві як для цивільного, так і для фінансового права [5].

3. Під **використанням** норм фінансового права розуміється реалізація за розсудом суб'єкта у здійсненні приписів фінансово-правових норм. Використання означає здійснення суб'єктами фінансового права наданих їм суб'єктивних прав у вигляді дозволів, правомочності. Так, платник податків має право оскаржувати рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів (посадових осіб), роз'яснення, надані контролюючими органами за своїм бажанням. Тобто норми ст. 17 Податкового кодексу України можуть реалізовуватися шляхом використання, у цьому разі й активна, і пасивна поведінка особи вважається правомірною, допустимою. До того ж платник податків може представляти свої інтереси в контролюючих органах самостійно, через податкового агента або уповноваженого представника [5].

4. **Застосування** норм фінансового права полягає в широкому комплексі владних дій спеціально уповноважених органів в установленому законом порядку. Правозастосування здійснюється компетентними органами державної влади і місцевого самоврядування, судами і виражається у вигляді спеціального рішення, яке встановлює на підставі фінансово-правових норм – права і обов'язки учасників конкретних фінансових правовідносин. Наприклад, застосуванням реалізується норма ст. 95 Податкового кодексу України про примусове стягнення податку за рахунок майна платника. Так, контролюючий орган здійснює за платника податків і на користь держави заходи щодо погашення податкового боргу такого платника податків шляхом стягнення коштів, які перебувають у його власності, а в разі їх недостатності – через продаж майна такого платника податків, яке перебуває у податковій заставі. Стягнення коштів та продаж майна платника податків провадяться не раніше ніж через 60 календарних днів з дня надіслання (вручення) такому платнику податкової вимоги [5]. Необхідність цієї форми реалізації фінансового права зумовлена тим, що держава грає провідну роль у визначенні кола і статусу суб'єктів фінансового права.

Держава за допомогою застосування права організовує, упорядковує фінансові правовідносини. Органи державної фіскальної служби виступаючи від свого імені, але з уповноваження держави, приймають те чи інше рішення на підставі фінансово-правової норми залежно від особливостей фактичних обставин справи, особистості, місцевих умов і багатьох інших факторів. Саме тому повне використання проблеми реалізації норм фінансового права повинно мати методологічну підставу в межах теорії правозастосування, ретельні та прискіпливі фундаментальні та прикладні міждисциплінарні дослідження широкого кола проблем, які спрямовані до осмислення нових змістовних характеристик переліку форм застосування фінансово-правових норм; використання методів, які допомагають відобразити практичні аспекти фінансово-правового регулювання; зрозумілість того, що ступінь складності соціально-правової реальності потребує сумісництва дослідницьких парадигм. Саме тому має сенс проаналізувати загальні методологічні начала пізнання застосування норм фінансового права і на підставі цього апробувати загальнонаукові, філософські та спеціально-юридичні засоби пізнання різних форм застосування норм фінансового права.

З нашого погляду, на емпіричній стадії наукового пізнання застосування норм фінансового права, може використовуватися і використовується в правозастосовній діяльності досить істотна частина таких прийомів і засобів. Різновид дослідницьких прийомів і засобів, вибір яких залежить від цілей юридичного дослідження, зумовлює такий тісний зв'язок. До них можна віднести методи узагальнення результатів бюджетно-податкової практики, а також методи тлумачення права. У свою чергу, треба відзначити, що в туг діяльність відпо-

відних суб'єктів складається із пізнавальних актів, які спрямовані на виявлення змісту чинних норм фінансового права, фактичних обставин справи, юридичну оцінку конкретних фактів і подій, підготовку індивідуальних актів застосування норм фінансового права або фінансово-правових приписів. За допомогою спеціальних прийомів для досягнення практичних цілей здійснюються дані акти. Так, детальне регулювання пізнавальних процедур в процесі реалізації дозволів, заборон і засобів їх застосування містяться в спеціально-розроблених методологічних інструкціях і рекомендаціях.

При цьому евристичну цінність має (за умови ряду обмежень) правове освоєння дійсності суб'єктом правореалізації. У практичній реалізації норм фінансового права суб'єкт отримує результат, незалежно від форми, який первісно, скоріше усього, необхідно вважати соціально-правовим досвідом, а не знанням. Для юридичної практики, як справедливо зазначає В.М. Карташов, можна виділити особистий досвід, який виражається в певних знаннях, навиках, вміннях, звичках, майстерності тощо, накопичених суб'єктом в процесі вивчення, спілкування і діяльності. Автор підкреслює, що будучи частиною правосвідомості, підсвідомості і правової культури, особистий досвід накладає відбиток на характер і стиль діяльності суб'єктів, виконання ними засобів і прийомів, рішення, що виносяться. В свою чергу автор виділяє об'єктивованій зовні правовий досвід, який формується в процесі вирішення конкретних соціально-правових ситуацій, систематизації і узагальнення матеріалів практики тощо, знаходить вираження в різноманітних юридичних актах-документах [3].

У свою чергу М.М. Марченко підкреслює, що аксіомою є те, що вивчення різних сторін держави і права на теоретичному рівні і розробка їх концепцій не можуть успішно вестися без накопичення відповідного матеріалу і його первісної обробки на емпіричному рівні, без ретельного аналізу та наступного синтезу емпіричних знань, без глибокого вивчення й узагальнення взаємовідносин, що склалися між ними [9, с. 25].

У процесі руху до нових теоретичних знань закономірності фінансового права, його категорії і поняття досить часто використовуються в процесі описування і пояснення явищ, що досліджуються. Все це відбувається тому, що за допомогою них викладаються результати теоретичного пізнання, сприймаються знання, які накоплені попередниками, здійснюється опис правових явищ, що спостерігаються. Іноді виникає питання, чи створюють вони самостійний метод. В.С. Нерсисянц підкреслює, що юридичний метод пізнавально опановує об'єктивною дійсністю (світом об'єктів) і в процесі конкретизації єдиного поняття права з урахуванням особливостей об'єктів (тобто в процесі об'єктної конкретизації предмета юридичної науки) формує систему конкретизованих юридичних понять, визначень, зв'язків,

взаємодій і відносин – словом, систему юридичного знання, світ права, юридичну дійсність [6].

Слід справедливо зазначити, що в застосуванні норм фінансового права має місце також суб'єктивне і об'єктивне начала. Так, суб'єктивний момент пов'язаний насамперед з якістю професійної правосвідомості, рівнем правової культури, тобто з особистими характеристиками правозастосовника. Зробити модельну персоналізацію цих якостей дає змогу використання методу моделювання. Але треба зазначити, що буде досить складно визначити, який мінімальний рівень цих якостей для працівника органів Державної фіскальної служби, Рахункової палати, Державної казначейської служби, звичайного громадянина тощо. До того ж виконання і застосування норм фінансового права нерідко передбачає взаємодію різних суб'єктів (посадових осіб і різних служб). Об'єктивний момент, в свою чергу, складається із юридично значущих дій, а саме: встановлення складу юридичного факту, знаходження відповідної норми і відповідність фактичної поведінки приписам цієї норми тощо.

Пізнавальна процедура герменевтичного методу, яка складається, перш за все, в досягненні ясності використовуваних термінів, їх точне визначення і встановлення тотожності смислів, розглядається в ракурсі переважно формально-відображених норм фінансового права. Процес постійного розширення і ускладнення за рахунок насичення правового і соціального змісту є фактично процесом розвитку інституту застосування норм фінансового права. Використання різного об'єму і характеру пізнавальних засобів, що відбувається в процесі ускладнення форм застосування норм права, дає можливість побачити комбінування елементів окремих методів, які властиві тільки юридичним наукам (наприклад, теорії права, кримінальному, адміністративному, фінансовому праву у поясненні відмінностей між податковим злочином і податковим правопорушенням). За допомогою цього шляху залучаються нові методологічні засоби, освоюються нові парадигми тощо.

Предметна змістовність у зрівнянні з загальнонауковими процедурами є відмінною особливістю спеціальних юридичних засобів. Саме тому можна говорити про методи прикладних наук, галузевої, загальної теорії права і, навіть, можна виділяти методи дослідницької області, враховуючи властивість, що притаманна сучасній науці, щодо процесів інтеграції і диференціації. Відзначаючи досягнення фінансового права та інших галузевих наук, саме загальна теорія держави і права виступає в якості методологічного орієнтира для формування норм юридичних галузей права. Загальна теорія держави і права в ході відображення фактичного стану дотримання, виконання, використання і застосування норм права, одночасно складає методологічну основу для аналізу специфічної сфери правозастосування, яка входить до предмета фінансового права.

Висновки

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що методологічні підходи до вивчення застосування норм фінансового права слід розглядати як багатоеlementну, складну і організовану систему засобів пізнання. Ця система має певні перспективи та забезпечує отримання філософсько-обгрунтованого, соціально-адекватного і достовірного юридичного знання. Тобто можна стверджувати, що необхідною умовою для об'єктивного дослідження застосування норм фінансового права є саме залучення сучасною наукою дослідницьких філософських і загальнонаукових засобів. Проблеми дослідження правозастосовної діяльності в юриспруденції в цілому, так і у фінансовому праві, не можуть вирішуватися шляхом механічного переносу із інших наук дослідницьких засобів.

Процес корінного зміну механізму фінансово-правового регулювання, в основному, залежить від ступеня розвитку фінансового законодавства, ефективності розвитку економічного потенціалу країни, політичних тенденцій в Україні тощо. Формально-юридичний підхід до вивчення фінансово-правового регулювання дозволяє глибше пізнати його логічну системність, розкрити наявність або відсутність компонентів, що роблять норми фінансового права здатними до реалізації, продуктивність взаємодії фінансово-правових норм і фінансових правовідносин.

В статтє проанализированы нормы действующего финансового и налогового законодательства, особенности методологических средств познания применения финансово-правовых норм. В работе автором исследуются акты применения норм финансового права, выявлены их особенности.

Ключевые слова: финансово-правовые нормы, особенности финансово-правовых норм, применение норм финансового права, методологическое познание, методы научного поиска.

The article analyzed existing financial regulations and tax laws, especially the use of methodological tools of knowledge of financial law. In this paper, the author investigates the application of acts of finance, revealed their features.

Key words: financial law, especially the financial and legal provisions, application of finance, methodological knowledge, methods of scientific research.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С.С. Общая теория права : [учеб.] / С.С. Алексеев. – 2-е изд. – М. : Проспект, 2009. – 576.
2. Винницкий Д.В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики / Д.В. Винницкий. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 397 с.
3. Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В.Н. Карташов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – С. 30-36.
4. Керимов Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д.А. Керимов. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – С. 171.
5. Податковий кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.
6. Проблемы общей теории права и государства : [учебник для вузов] / под общ. ред. проф. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2006. – 832 с.
7. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
8. Про цінні бумаги та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
9. Теория государства и права : [учебник] / под ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2004. – С. 681.
10. Худяков А.И. Избранные труды по финансовому праву / А.И. Худяков. – СПб. : Юрид. центр-Пресс, 2010. – С. 393.

